

УДК 343.01+341.48

О. О. ЖИТНИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права та кримінології

навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання

Харківського національного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: СПІВВІДНОШЕННЯ, ВЗАЄМОДІЯ, РОЗМЕЖУВАННЯ

Розглянуто деякі загальні питання взаємодії внутрішнього кримінального права України та міжнародного кримінального права при виконанні ними своїх функцій. Визначено співвідношення вказаних галузей та їх відмінності за предметом.

Проблеми взаємодії внутрішнього права з міжнародним правом, удосконалення на цій основі національного законодавства набувають для України особливого значення у зв'язку із отриманням нашої державою незалежності, виходом на міжнародну арену як самостійного повноправного суб'єкта, проголошенням курсу на інтеграцію до демократичної міжнародної спільноти й системи європейського співробітництва. Тому вони постійно перебувають у полі зору законодавчої й виконавчої влади, а також представників наукової спільноти. Водночас поки що не всі вказані питання стають предметом спеціальних досліджень та знаходять задовільне вирішення. Так, недостатньо розробленими у межах вказаної проблематики є зв'язок між кримінальним правом України як галуззю внутрішнього права держави та міжнародним кримінальним правом (далі – МКП), співвідношення між указаними правовими утвореннями. Пояснюють це як дискусійним характером загальних аспектів співвідношення

національного й міжнародного права (щодо яких у науці міжнародного права вироблено низку теорій, кожна з яких включає кілька концепцій [1]), так і відсутністю достатнього теоретико-методологічного базису МКП, яке є відносно новим підрозділом правознавства (хоч про дефіцит літератури даного напрямку підстав говорити немає). Якщо внутрішнє (національне) кримінальне право має глибокі історичні традиції (як відзначає М. М. Кропачев, чим більш давнім є право, тим більше воно містить кримінальних норм [2, с. 66]), а тому його функціонування й розвиток забезпечені опрацьованою багатьма поколіннями криміналістів теорією, апробованими засобами нормотворчості й прийомами правозастосування, то доктрина й практика МКП розвиваються лише з XIX ст. (більш інтенсивно – з початку XX ст.), перебувають поки що на етапі становлення [3; 4]. Водночас як внутрішнє кримінальне, так і міжнародне кримінальне право обумовлені однорідними соціально-політичними явищами

(це поведінка чи діяльність, що оцінюються як злочинні, а також форми та способи реагування на них певних суб'єктів). Багато в чому збігаються їх зовнішні характеристики (це бачимо зі співставлення їх понятійного апарату, до якого входять зовні тотожні категорії «злочин», «вина», «санкції», «покарання», «відповідальність», «строки давності», «співучасть», «замах», «обставини, що виключають злочинність» тощо). Указані обставини визначають **завдання й мету** даної публікації – дослідити зв'язки, що існують між внутрішнім та міжнародним кримінальним правом, запропонувати критерії їх розмежування.

Однією з особливостей наукових розробок вказаного напрямку є те, що в них беруть участь і правознавці, які спеціалізуються в галузі кримінального права (П. С. Ромашкін, А. Н. Трайнін, І. І. Карпець, М. Д. Шаргородський, В. Н. Кудрявцев, О. Г. Кібальник, В. О. Навроцький, Л. В. Іногамова-Хегай, О. О. Дудоров тощо), і фахівці з міжнародного права (Ф. Ф. Мартенс, М. І. Костенко, І. І. Лукашук, Г. В. Ігнатенко, М. В. Буроменський, І. П. Бліщенко, І. В. Фесенко, Л. Д. Тимченко, Т. Л. Сироїд, Н. А. Зелінська, В. П. Панов, В. І. Ролінський, В. Е. Грабар тощо). Зазначена обставина, з одного боку, вносить деякі розбіжності в розуміння низки аспектів міжнародної кримінально-правової проблематики, але з іншого – міждисциплінарний підхід, безумовно, збагачує ідейний потенціал та розширює межі досліджень. Їх результати сприяють вирішенню низки важливих завдань у сфері не лише міжнародної, але й кримінально-правової політики держави (узгодженню її змісту з визнаними міжнародною спільнотою засадами дотримання і захисту прав та свобод людини, визначенню напрямів вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність як засобу охорони інтересів міжнародної спільноти, забезпеченню можливості протидії силами національних правоохоронних органів злочинній діяльності інтернаціонального, транснаціонального й міжнародного характеру). Мають вони певне значення й для розвитку теорії кримінального права України (можуть бути враховані при уточненні змісту його предмета, завдань та функцій, з'ясуванні його джерел).

Для кримінально-правової системи України дослідження подібних питань стають дедалі більш актуальними, оскільки в нових соціально-політичних умовах вона позбувається характерної для радянського періоду «інтравертності», коли в діяльності, що стосувалася сфери протидії злочинності, держава часто ігнорува-

ла позитивний міжнародний досвід, а процес уніфікації кримінального законодавства щодо інших кримінально-правових систем й міжнародних угод був досить «млявим». Сьогодні ж однією із тенденцій розвитку національного кримінального права є посилення в ньому ролі міжнародного компоненту, міжнародні договори визнаються одним із джерел кримінально-правової політики держави, а до концептуальних положень вітчизняного кримінального закону увійшла вимога щодо його відповідності загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права та міжнародним угодам України (ч. 1, ч. 5 ст. 3 Кримінального кодексу (далі – КК) України).

Як відомо, ідея МКП сприймалася й сприймається правознавцями не завжди однозначно. Так, узагальнюючи підходи щодо місця МКП в системі права, І. І. Карпець виділяв його парадигми як самостійної галузі міжнародного права; як частини міжнародного публічного (або приватного) права; як частини кримінального права; як самостійної комплексної галузі права [5, с. 19]. Хоч із часу проведеного аналізу минуло кілька десятиліть, але серед криміналістів та юристів-міжнародників і дотепер не досягнуто згоди з даного питання. Одні фахівці визнають МКП галуззю міжнародного права (В. П. Панов, М. Д. Шаргородський, Т. Л. Сироїд, А. В. Наумов, І. І. Лукашук тощо), інші – самостійною, специфічною галуззю (А. А. Музика, Є. В. Лащук, Г. В. Ігнатенко, О. І. Тіунов тощо). Деякі правознавці (Л. Н. Галенська) взагалі заперечують його існування як галузі права та вважають підрозділом науки міжнародного права. Заслуговує на увагу позиція В. О. Навроцького, який розглядав МКП як комплексну галузь, що включає інститути міжнародного та національного кримінального права [6, с. 709–711]. Оскільки сучасне МКП регулює відносини щодо співробітництва між державами, діяльність міжнародних організацій щодо попередження злочинності, боротьби з міжнародними злочинами й злочинами міжнародного характеру та утворюється переважно з міжнародно-правових норм, більш переконливою виглядає перша точка зору. Не можна погодитись, зокрема, зі спростуванням приналежності МКП до міжнародного права тим, що останнє «проблемою діянь фізичних осіб, як правило, не займається» [7, с. 68]. Питання міжнародної правосуб'єктності фізичної особи справді є дискусійним (до середини ХХ ст. більшість фахівців вважали, що правосуб'єктність індивіда повністю поглинається правосуб'єктністю держави, громадянином якої він є). Однак у

сучасних роботах з міжнародного права визнає: індивід має міжнародні права та обов'язки, у т. ч. й обов'язок нести міжнародну кримінальну відповідальність за вчинення деяких злочинів [8, с. 43; 9, с. 82–85].

Проводячи розмежування між внутрішнім та міжнародним кримінальним правом, дослідники звертають увагу на характерне для останнього особливе коло суб'єктів (серед них – держави, міждержавні міжнародні організації, у т. ч. міжнародні судові органи), особливий характер заходів впливу, які реалізуються від імені й за ініціативою світового співтовариства, а також комплексний характер МКП (у єдину галузь входять норми матеріального та процесуального права та норми щодо судострою) [10, с. 46; 11, с. 205–209]. Іноді ключовою відмінністю між ними називають те, що внутрішнє кримінальне право кодифіковане в єдиному нормативно-правовому акті (КК), а джерельною базою МКП є несистематизовані положення міжнародно-правових актів, деякі міжнародні звичаї [7, с. 67]. Проте «міжнародний» КК не є чимось нереальним – його прийняття обговорювалося в першій половині ХХ ст. Лігою Націй, у 1954 р. та в 1991 р. в рамках ООН розглядалися проекти Кодексу міжнародних злочинів й Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, а розроблення подібного акта й сьогодні визнається одним з перспективних напрямків міжнародної кримінально-правової політики [4, с. 364; 12, с. 164–165; 13, с. 85].

Співвідносячи вказані галузі, не можна не відзначити спільне в їх предметах, а також те, що в ході еволюції МКП намітилася тенденція до зближення їх змісту. Якщо на початку ХХ ст. предметом МКП були часткові питання співробітництва держав в антикримінальній діяльності, в 1940-х роках ХХ ст. при розумінні МКП виходили із завдань боротьби за мир, боротьби зі злочинами, які були сформульовані в Статуті Нюрнберзького трибуналу, то в сучасному правознавстві роблять висновок про комплексний характер предмета даної галузі: до нього включають співробітництво держав у запобіганні, розслідуванні, покаранні в особливому порядку злочинів, передбачених у міжнародних угодах, питання співробітництва держав у правовій допомозі в кримінальних справах, встановлення злочинності й караності діянь, небезпечних для міжнародного правопорядку, діяльність міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю тощо [10, с. 39; 14, с. 15].

Якщо в межах предмета МКП виділити лише матеріально-правовий компонент, то в загальному розумінні таким залишається злочин і його

правові наслідки. Однак зміст указаних категорій у внутрішньому кримінальному й міжнародному кримінальному праві відрізняється. У кримінальному праві України злочином визнається передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія, бездіяльність), вчинене фізичною осудною особою, що досягла встановленого законом віку. У міжнародно-правових документах поняття «злочин» позначає значно ширше коло деліктів – кримінально карані діяння фізичних осіб (якщо вони зачіпають інтереси кількох держав чи міжнародної спільноти); тяжкі порушення міжнародного права, що тягнуть визнання злочинною певної держави (агресія, геноцид тощо); порушення певних міжнародних стандартів у галузі захисту прав людини, яких держави повинні дотримуватись при розробленні та застосуванні внутрішнього права (наприклад рекомендації про скасування чи обмеження смертної кари) [15, с. 9–11]. Найбільш ґрунтовно у вітчизняній кримінально-правовій науці поняття й ознаки злочину в міжнародному кримінальному праві досліджує В. О. Навроцький, який відзначив, зокрема, що суспільна небезпека таких злочинів виходить за межі однієї держави чи суспільства, що такі діяння посягають на цінності, які захищаються всіма представниками світової спільноти (мир та мирне співіснування народів, права людини, закони і звичаї війни, расова, національна, релігійна толерантність, антитерористична безпека тощо). При цьому дослідник наголошує на відсутності значних відмінностей між злочином за внутрішнім кримінальним правом та МКП: заподіяння шкоди об'єктам, які традиційно охороняються кримінальним законом держави (життю чи здоров'ю людини, власності, громадській безпеці тощо), може виступати однією з ознак складу міжнародного злочину [16, с. 439]. Погодившись із такою думкою, тим не менш слід зауважити, що предмети внутрішнього й міжнародного кримінального права співпадають (перетинаються) лише частково. Злочин за внутрішнім кримінальним правом може перебувати за межами міжнародної кримінально-правової юрисдикції (це стосується передусім загальнокримінальної злочинності, якщо вона не обтяжена транснаціональними елементами), а злочин за МКП – не визнаватися правопорушенням у КК України. Наприклад, у ньому тривалий час не передбачалася як злочин засуджена в міжнародних антикорупційних документах «корупція у приватному секторі» [17]. Дану невідповідність було ліквідовано законодавцем лише в 2011 р. [18]. У сучасному кримінальному праві України не можуть бути визнані злочинними

рішення держави чи дії колективних суб'єктів (що можливо в МКП), адже КК України та форми й заходи правового впливу, що ним регулюються, базуються на принципі персональної відповідальності. Таким чином, у межах предметів міжнародного й внутрішнього кримінального права можна знайти сфери виключно міжнародного кримінально-правового регулювання і сфери виключно внутрішнього кримінально-правового регулювання [19, с. 79]. Існують і сфери універсального регулювання – групи відносин, що є предметом як міжнародного кримінального, так і внутрішнього кримінального права. Наприклад, агресія як міжнародний злочин забороняється одночасно нормами як МКП, так і кримінального права України [20]. В принципі, кримінальна відповідальність за нього може наставати на підставі норм як першого, так і другого і може бути реалізована як органами національної кримінально-правової юрисдикції, так і міжнародними установами (такою установою сьогодні є Міжнародний кримінальний суд). У таких випадках особливого значення набуває примат міжнародного права над внутрішнім.

Отже, при певній дискусійності питання щодо статусу МКП беззаперечним фактом є те, що в сучасних умовах дедалі ширше коло відносин, які в минулому були суто внутрішніми, стають предметом міжнародного співробітництва та міжнародного регулювання [3, с. 57]. Це, однак, не означає, що МКП дублює функції внутрішнього кримінального права. З урахуванням деяких результатів порівняння їх ознак та предметів можна зробити деякі попередні висновки щодо меж їх впливу на суспільні відносини, а також щодо характеру взаємодії указаних галузей та критеріїв їх розмежування. Передусім слід звернути увагу, що норми МКП регулюють відносини (у тому числі й міжна-

родне антикримінальне співробітництво), які виникають у зв'язку з відповідальністю за злочини, які відповідають певним ознакам (критеріям «міжнародності» – міжнародні злочини, злочини міжнародного характеру). Щодо них воно визначає підстави, порядок та суб'єктів реалізації відповідальності, але не охоплює монополю всі міжнародні відносини, що так чи інакше пов'язані з протидією злочинам, має певну «спеціалізацію». Тому не всі норми матеріального кримінального права України, які стосуються міжнародно-правових відносин або мають «міжнародно-правовий компонент», мають зовнішні чи внутрішні зв'язки з міжнародним правом чи іншим чином реалізуються в контексті міжнародних відносин (а таких норм значна кількість – про видачу та передачу злочинців, універсальну юрисдикцію закону про кримінальну відповідальність, дипломатичний та інші види імунітету від кримінального переслідування, про кримінальну відповідальність за посягання на представників іноземних держав, конвенційні й конвенціональні злочини) належать до сфери МКП, як вважають деякі дослідники [21, с. 72]. Не слід ототожнювати міжнародне кримінальне право та норми внутрішньонаціонального кримінального права, ухвалені з урахуванням міжнародно-правових актів (наприклад, у розвитку в кримінальному праві України субінституту покарань, які обмежують майнові права засуджених, у впровадженні альтернатив позбавленню волі помітну роль відіграли рекомендації Стандартних мінімальних правил ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, які є міжнародно-правовим документом, але при цьому не входять до сфери МКП). Вони є відносно самостійними підрозділами правової системи, що розвиваються рівнобіжно.

Список використаної літератури

1. Бахновська І. П. Співвідношення національного і міжнародного права: огляд основних концепцій / І. П. Бахновська // Держава і право. – Вип. 34. – 2006. – С. 54–59.
2. Кропачев Н. М. Уголовно-правовое регулирование. Механизм и система / Н. М. Кропачев. – СПб. : Санкт-Петербург. гос. ун-т, 1999. – 262 с.
3. Тимченко Л. Д. Международное уголовное право: процесс становления / Л. Д. Тимченко, О. Ф. Соколинская // Вісник Університету внутрішніх справ. – № 13. – 2001. – С. 46–60.
4. Буроменський М. Деякі судження про поняття міжнародного кримінального права / М. Буроменський // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3. – С. 359–370.
5. Карпец И. И. Преступления международного характера / И. И. Карпец. – М. : Междунар. отношения, 1979. – 262 с.
6. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій / В. О. Навроцький. – К. : Знання, 2000. – 771 с.
7. Ролінська М. В. Основні положення і джерела міжнародного кримінального права / М. В. Ролінська. // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 1. – С. 66–69.
8. Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.
9. Антонович М. М. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / М. Антонович. – К. : KM Academia, 2003. – 308 с.

10. Костенко Н. И. Международное уголовное право: современные теоретические проблемы / Н. И. Костенко. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 448 с.
11. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / Т. Л. Сироїд. – Х. : Прометей-Прес, 2005. – 244 с.
12. Глушкова О. В. До питання визначення поняття злочину в міжнародному кримінальному праві / О. В. Глушкова // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1999. – № 4. – С. 158–165.
13. Музика А. Міжнародна кримінально-правова політика як новий науковий напрям / А. Музика, Є. Лащук // Право України. – 2010. – № 9. – С. 81–89.
14. Панов В. П. Международное уголовное право : учеб. пособие / В. П. Панов. – М. : Инфра-М, 1997. – 320 с.
15. Международное уголовное право : учеб. пособие / под общ. ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Наука, 1999. – 264 с.
16. Навроцький В. Поняття та ознаки міжнародних злочинів / В. Навроцький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Вип. 38. – 2003. – С. 437–444.
17. Житний О. О. Національний та міжнародно-правовий аспекти корупційних злочинів / О. О. Житний, Н. В. Скляр // Від громадянського суспільства – до правової держави : тези III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 квіт. 2008 р.). – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – С. 278–280.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : закон України від 7 квіт. 2011 р. № 3207-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 41. – Ст. 414.
19. Лупу А. А. Международное уголовное право : учеб. пособие / А. А. Лупу, И. Ю. Оська. – М. : Дашков и Ко, 2012. – 312 с.
20. Попович В. Історичні та міжнародно-правові передумови встановлення відповідальності за злочини агресії у кримінальному законодавстві України / В. Попович // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 8. – С. 12–15.
21. Ролінський В. І. Сучасний стан і розвиток міжнародного кримінального права / В. І. Ролінський // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 1. – С. 71–74.

Надійшла до редколегії 12.06.2012

ЖИТНИЙ А. А. УГОЛОВНОЕ ПРАВО УКРАИНЫ И МЕЖДУНАРОДНОЕ УГОЛОВНОЕ ПРАВО: СООТНОШЕНИЕ, ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ, РАЗГРАНИЧЕНИЕ
 Рассмотрены некоторые общие вопросы взаимодействия внутреннего уголовного права Украины и международного уголовного права при выполнении ими своих функций. Определено соотношение указанных отраслей и их разграничение по предмету.

ZHITNIY A. CRIMINAL LAW OF UKRAINE AND INTERNATIONAL CRIMINAL LAW: THE RATIO OF THE INTERACTION, DIFFERENTIATION

Some general issues of cooperation between Ukraine's domestic criminal law and international criminal law in the execution of their functions are reviewed. The correlation of these spheres and the distinction between them on the subject are determined.